

Тематична рубрика: Теорія і методика професійної освіти

УДК 81-13:81'243:378.147

ІНТЕГРАЦІЯ ПАРАЛІНГВІСТИЧНИХ ЗАСОБІВ У ВЕРБАЛЬНЕ ІНШОМОВНЕ СПІЛКУВАННЯ СТУДЕНТІВ

INTEGRATION OF PARALINGUISTIC MEANS INTO THE STUDENTS VERBAL FOREIGN LANGUAGE COMMUNICATION

Крекотень О.В.,

ст. викладач кафедри іноземних мов

Сумського національного аграрного університету

Байдак Л.І.,

ст. викладач кафедри іноземних мов

Сумського національного аграрного університету

Стаття присвячена проблемі інтеграції в процес навчання усному іншомовному мовленню паралінгвістичних засобів комунікації. Дослідження включало аналітичне вивчення та практичне впровадження в методику викладання французької та англійської мов майбутнім спеціалістам аграрного сектору використання паралінгвістичних засобів під час усного професійного спілкування. Нами були проаналізовані комунікативні особливості французької та англійської культур. На основі аналізу теоретичних педагогічних досліджень даної теми було проведено експеримент з впровадження певних паралінгвістичних явищ у студентську вербальну комунікацію. Після аналізу матеріалів дослідження зроблені висновки та розроблено рекомендації.

Ключові слова: інтеграція, паралінгвістичні засоби, невербальна діяльність, методологічна типологія, порівняння різних культур, навчання усному професійному мовленню.

Статья направлена на проблему интеграции паралингвистических средств коммуникации в процесс обучения устной иноязычной речи. Исследование включало аналитическое изучение и практическое внедрение в методику преподавания французского и английского языков для будущих специалистов аграрного сектора использования паралингвистических средств в процессе устного профессионального говорения.

Нами были проанализированы коммуникативные особенности французской и английской культур. На основе анализа теоретических исследований данной темы был проведен эксперимент по внедрению определенных паралингвистических явлений в студенческую вербальную коммуникацию. После анализа материалов исследования сделаны выводы и разработаны рекомендации.

Ключевые слова: интеграция, паралингвистические средства, невербальная деятельность, методологическая типология, сравнение разных культур, обучение устному профессиональному говорению.

The article focuses on the problem of implementing paralinguistic means in oral foreign language communication. The research provides theoretical study and practical elaboration of the methodology of training future agrarian specialists to use paralinguistic means in French and English courses of oral professional communication. English and French paralinguistic communicative features have been analyzed. On the basis of the analysis of theoretical pedagogical research the experiment of the chosen nonverbal component integration into students verbal communication have been carried out. Most of the basic communication signals that are the same all over the world have been transformed into symbols that can be put into the text. Research materials were analyzed. Conclusions and recommendations have been given according to the experimental study results.

Key words: integration, paralinguistic means, nonverbal activity, methodological typology, comparison of different cultures, French and English oral professional communication teaching

Постановка проблеми у загальному вигляді. Курс навчання іноземної мови у вищих навчальних закладах аграрного напрямку передбачає таку організацію навчального процесу, яка є системою різноманітних компонентів, взаємопов'язаних між собою та підпорядкованих єдиній меті навчання – навчити спеціаліста спілкуватись іноземною мовою для вирішення певних професійних завдань.

Варто зауважити, що засоби, які майбутній спеціаліст має використовувати для вирішення комунікативних проблем, в першу чергу, є вербальними, тобто словесними. Проте, як відомо, кожна мова має ще додаткові засоби для здійснення комунікації, які спеціалісти називають невербальними.

Проблема використання невербальних засобів комунікації не нова, але цікавість до неї з боку науковців не слабшає, що зумовлено бурхливим розвитком співробітництва між країнами у різних сферах. Вагомим чинником, який визначає якість освіти майбутнього фахівця аграрного сектору, є його мобільність під час стажування за кордоном. Вивчення арсеналу невербальних факторів, що супроводжують як спілкування та передачу інформації в повсякденному житті, так і стають у нагоді під час переговорів ділових партнерів, сприяє результативності навчального процесу. Отже, на сучасному етапі важливим є питання розширення засобів спілкування шляхом поєднання традиційних форм з невербальними, що і зумовлює актуальність дослідження. Мовознавчою дисципліною, яка вивчає невербальні фактори, виступає паралінгвістика. Щодо визначення, погодимось з Г.Демиденко, що це – 1) розділ мовознавства, який вивчає невербальні (немовні) засоби, залучені до мовленнєвого повідомлення, які передають разом із вербальними засобами смислову інформацію; 2) сукупність невербальних засобів, які беруть участь у мовленнєвій діяльності (фонаційні, кінетичні та графічні). [1, с. 172]. Причина цікавості до невербальних компонентів стає зрозумілою, якщо звернутися до результатів досліджень антропологів та етнологів. З'ясовано, що передана словами

інформація складає лише 7 % загального обсягу, невербальними сигналами – 93 % (міміка, пози, жести, дотики – 55 %, голосові паралінгвальні явища – 38%) [2, с. 12]. Тож постає питання, чи не замало уваги приділяється таким компонентам у навчальному процесі, особливо стосовно вивчення іноземних мов.

Проблема дослідження визначена нами наступним чином: розвиток професійної самосвідомості студентів ще не вивчений досконало, особливо не виокремлені шляхи досягнення результатів усного іншомовного мовлення професійного спрямування. Об'єктом вивчення виступає процес навчання французької та англійської мов у аграрному закладі.

Недостатньо дослідженими у сформульованій науковій проблемі є застосування паралінгвістичних засобів у вивченні іноземної, зокрема французької та англійської мов, у нефілологічних вищих навчальних закладах. Вибір теми дослідження зумовлений метою навчання студентів аграрних закладів, яка передбачає засвоєння іноземної мови відповідно загальноєвропейського рівня B2. Уміння використовувати паралінгвістичні засоби в усному мовленні мають поліпшити якість висловлювань студентів та сприяти підвищенню мотивації до самовдосконалення навичок володіння іноземною мовою.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Теоретичною основою статті стали дослідження невербальних засобів спілкування вчених вітчизняної та зарубіжної методичних шкіл. Тема невербального супроводу мовлення цікавила вчених ще з давніх часів. Ще Ч.Дарвін у книзі «Вирази емоцій людей та тварин»(1872) зазначав, що жестові та мімічні елементи додають ясності та щирості висловлюванню та збільшують його ефективність[3, с. 27]. На початку двадцятого сторіччя почалось активне дослідження паралінгвістичних засобів, але пік цікавості до цієї теми припадає на другу половину 20 століття (наукові праці Г.Колшанського, Е.Бенвеніста, А.Штангля та ін.). Лінгвіст Е. Бенвеніст зауважує: «Людська здатність до символізації досягає свого найбільшого вираження в мові, яка

переважно символічна; усі інші системи комунікації – графічні, жестові, візуальні і т. ін. – похідні від мови та передбачають її функціонування» [4, с. 80]. А.Штангль виділив критерії розуміння мови тіла і підкреслив, що необхідно враховувати обставини, за яких відбувається невербальна комунікація, аби окреслити ту чи іншу особливість невербальної поведінки людини [5, с.71]. Слід зауважити, що на той час культивувалась думка, що паралінгвістичні засоби – це лише супровід вербального ряду. Вважалось, що невербальна поведінка має допоміжне значення. Зазначимо, що багато термінів і зараз мають неоднозначне тлумачення. Американський дослідник Р. Харісон дав чіткіше визначення поняття вербальної мови, яка, на його думку, характеризується визначеністю та дискретністю, в той час як невербальна мимовільністю та континуальністю. На підставі цього учений зробив висновок, що значна частина невербальних текстів узагалі не може бути переведена в код будь-якої мови без істотної втрати їх значення для учасників комунікації [6, с. 56].

У сучасній науковій літературі паралінгвістика активно досліджується такими вченими, як Е. Холл[9], П. Екманом [10], А.Піз, Б.Піз, Ф. Бацевичем [7], Ф. Хміль[8] та ін.

Дослідники Б.Піз та А.Піз проаналізували тисячі записів інтерв'ю та перемовин 70-х та 80-х років двадцятого століття та виявили, що від «мови тіла»(так західні дослідники називають невербальні компоненти мовлення) залежить від 60 до 80 відсотків впливу на результат перемовин. Дослідження показало, що на відміну від телефонних розмов, де на результат впливають лише переконливі аргументи, на вирішення проблем у ділових розмовах тет-а-тет впливає більше те, що ми бачимо, ніж те, що ми чуємо. [11, с. 28]. Е.Холл провів ряд досліджень і порівняв культурно-комунікативні характеристики різних країн. На основі отриманих даних він поділив країни на висококонтекстуальні та низькоконтекстуальні. На думку Холла, без контексту мовний код є неповним. Для представників культур з низьким контекстом характерно говорити прямо, називаючи речі своїми іменами.[9]

У висококонтекстуальних культурах, до яких Е.Холл відносить французьку, багато визначається немовним контекстом: поведінкою, реакцією, зовнішнім виглядом тощо. Великобританія увійшла до списку країн з низьким контекстом. Отже, спробуємо виразити характерні риси цих двох видів культур, за Е.Холлом, у порівняльній таблиці.

Риси французького мовлення	Риси англійського мовлення
Важливо не те, що сказано, а яким чином	Викладення суті мовлення простою, зрозумілою мовою
Багаточисельні та багатозначні паузи в мовленні	Відсутність пауз у мовленні
Використання невербальних сигналів і символів	Мала частка невербальних форм спілкування
Велике значення зорового контакту	Зоровий контакт не має значення
Ухил від конфлікту, вирішення проблем без відкритого виразу незадоволення	Чітка і ясна оцінка всіх обговорюваних тем і питань

Таблиця 1. Порівняльна характеристика французького та англійського мовлення

Е. Холл пише [9], що французи знаходяться набагато вище у шкалі контексту, ніж німці чи американці, тому їм потрібна детальна фонові інформація.

Взявши до уваги важливість досліджень немовних контекстів, для нас найбільш цінними є педагогічні дослідження цього питання. Не можна не згадати праці відомих сучасних дослідників Маріон Тельє, Матільди Гардіоли та Бріджит Биджи [13], які займаються впровадженням паралінгвістичних засобів мовлення у викладання іноземної мови. Саме вони розробили типологію жестових знаків, а дослідниця Маріон Тельє започаткувала термін педагогічний жест [12, с. 32]. В останні роки зарубіжна методика демонструє зацікавлення до таких невербальних компонентів, як емотикони, комікси, що знаходить відображення у дослідженнях таких напрямів, як мультимодальна лінгвістика, невербальна семіотика, Інтернет – лінгвістика [14, с. 183]. Варто зауважити, що ми не ставимо собі за мету проаналізувати систему існуючих досліджень невербальних компонентів мовлення та їх вживання, лише прагнемо привернути увагу до невирішених

проблем у цій сфері. З одного боку, хоча теорія Е.Холла дуже цікава, не можемо погодитись, що у вивченні англійської мови, хоча і низькоконтекстуальної, жести та міміка не відіграють ролі. З іншого боку, впевнені, що проблематикою статті ми зобов'язані саме цій теорії. А значення паралінгвістичних компонентів у ділових перемовинах важко переоцінити, тому важливо представити новий підхід до засвоєння іноземної мови студентами нелінгвістичних закладів.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми

Варто зазначити, що у наукових дослідженнях, на які ми посилаємось, існує неузгодженість загальної термінології. Терміни «пара лінгвістичні засоби», «невербальна або немовна поведінка», «немовні засоби», «мова тіла» тощо вживаються як синонімічні. У нашому дослідженні ми використовуємо термін «невербальне спілкування» у більш широкому значенні, а «паралінгвістичні засоби спілкування» як більш вузьке поняття, оскільки конкретне понятійне значення термінології не є нашим прямим завданням. Окрім того, у межах нашого дослідження знаходиться вираз обличчя – окулесика та дотики – гаптика, а поза межами залишаються жестові мови та пантоміма. Науковці досі не дійдуть згоди з приводу цінності невербальних комунікативних засобів, більшість вважають такесику (тактильні характеристики), просодику (фонетичні аспекти мовлення), кінесику (міміку та жести), паралінгвістичними засобами, але не всі підтримують зарахування зовнішнього вигляду людини (одяг, стиль, прикраси, зачіска, косметика) [1, с. 60] до сфери паралінгвістики.

Щодо ділового спілкування, то всі тонкощі та секрети успіху мають невербальне походження. Свідоме використання пара лінгвістичних засобів різних типів, наприклад, певна інтонація, пильний погляд в очі або манера сидіти може вплинути позитивно або негативно на хід ділової комунікації.

Все – від потиску рук та жестикуляції до погляду та інтонаційного оформлення мовлення – має значення в усному висловлюванні.

Аналіз посібників для студентів 1 курсів нефілологічних вищих навчальних закладів, які використовуються у Сумському національному аграрному університеті, показав, що незважаючи на комунікативну направленість, складник невербального спілкування відсутній. Отже, мета дослідження пояснюється новими вимогами до володіння іноземною мовою студентами немовних вищих навчальних закладів, недостатньою увагою до паралінгвістичних засобів навчання з боку навчальних посібників, невмінням використання невербальних засобів студентами та потребою проведення спеціальних досліджень.

Під час дослідження використовувалися такі методи: аналітичний та метод соціологічного опитування, а саме: аналіз наукових робіт з методики навчання іноземних мов з метою обґрунтування теоретичних основ вживання паралінгвістичних засобів для студентів нефілологічних закладів; наукове спостереження за використанням майбутніми спеціалістами аграрного сектору паралінгвістичних засобів в комунікації з метою отримання професійних навичок; анкетування студентів, що вивчають англійську та французьку мови у Сумському національному аграрному університеті щодо виявлення їх думки про ефективність використання паралінгвістичних засобів в усному спілкуванні іноземною мовою; методичний експеримент для перевірки визначеної гіпотези.

Формулювання цілей

Метою статті визначаємо теоретичне обґрунтування необхідності інтеграції паралінгвістичних засобів у вивчення французької та англійської мов майбутніми спеціалістами аграрного напрямку та дослідження впливу цієї інтеграції на розвиток комунікативних навичок студентів. Досягнення мети базується на вирішенні таких завдань: провести аналіз існуючих теоретичних досліджень паралінгвістичних засобів у мовленні, визначити їх методичну типологію; провести порівняння невербальних засобів французької та англійської мов, що можуть використовуватись у професійному усному спілкуванні майбутніх спеціалістів аграрного

сектору, і таким чином відібрати навчальний матеріал для практичного дослідження; перевірити ефективність впливу паралінгвістичних засобів на засвоєння запропонованого матеріалу у групах з вивчення французької та англійської мов, порівняти результати; сформулювати висновки щодо перспектив використання досліджуваних елементів на занятті з іноземної мови у нефілологічних вищих навчальних закладах.

Гіпотеза дослідження: якщо студенти нефілологічної спеціалізації використовують поряд з вербальними паралінгвістичні засоби мовлення, то навички усного мовлення розвиваються згідно комунікативних правил країни, мова якої вивчається, матеріал запам'ятовується надовго, їх професійні навички іншомовного спілкування надають можливість напряму або у скайпі спілкуватися з зарубіжними партнерами, маючи впевненість у своїх знаннях.

Виклад основного матеріалу Перш ніж перейти до експериментальної частини, вважаємо за доцільне представити типологічну таблицю паралінгвістичних засобів, (згідно лінгвістичному енциклопедичному словнику В. М. Ярцевої), які можуть і мають доповнювати вербальну частину навчального процесу.

Галузь паралінгвістики	Визначення
Кінесика	Наука про жести, жестові системи та жестові процеси
Окулесика	Наука про мову очей та візуальну поведінку під час комунікації
Гаптика	Наука про мову дотиків та тактильні відчуття
Гастика	Наука про прийом їжі, комунікативні та знакові функції продуктів харчування та напоїв
Ольфакція	Наука про запахи та роль запахів у комунікації
Проксеміка	Наука про простір комунікації та його функції
Хронеміка	Наука про час комунікації та його функції

Таблиця 3. Типологія паралінгвістичних засобів спілкування.

Країни, звичайно, мають певні відмінності, особливо стосовно жестів.

Французи, коли малюють вказівним пальцем спіраль біля голови, це означає «дика ідея», а якщо вони підносять три стиснуті разом пальці до рота

– це найвищий ступінь схвалення. Наприклад, англійці, на відміну від французів, вважають, що жестикуляція є ознакою нещирості. Рух пальця з боку в бік у Франції означає відмову, а в Англії піднімають палець великої руки, щоб зупинити таксі. [15]

Культурних різниць між країнами багато, але базові сигнали мови тіла ті ж самі. Коли люди щасливі, вони посміхаються, коли в них горе, вони плачуть. В усьому світі голова є показником ствердження або заперечення. Сукупність таких засобів комунікації як міміка, жести та інші рухи тіла для досягнення ефективних ділових взаємовідносин потребують певного педагогічного вивчення. До використання були обрані лише ті засоби, які характерні для обох культур і зрозумілі українським студентам, зазначили їх символами, які легко знайти в Інтернеті.

<i>Значення паралінгвістичного засобу</i>	<i>Техніка виконання</i>	<i>Символ</i>
Привітання	Рукопотискання, поцілунок	✕
Найвища оцінка. Супер!Браво!	Піднятий великий палець у зібраній у кулак руці	👍
Ввічливе заперечення. Ні, дякую.	Рука відкритою долонею від себе, голова трохи відхилена вбік	😞
Категоричне заперечення: ні, я не згоден	Зігнута рука на рівні плеча долонею від себе	👎
Упевненість: я вас запевняю	Зігнута рука на рівні плеча, піднятий вказівний палець	👉
Недовіра: не може бути, я тобі не вірю	Доторк до ока вказівним пальцем	👁
Побажання, щоб все збулося	Перехрещені вказівний та середній палець	✕
Втаємничення : це секрет	Зціплення губ двома пальцями	👄
Прохання про тишу: замовкни, стоп!	Вказівний палець перпендикулярно губ	✕
Все добре, все в порядку	Коло з вказівного та великого пальця	👌
Радість	Посмішка	😊
Веселощі	Сміх	😄😄

Здивування	Великі очі	
Привертання уваги	Підйом руки догори	

Таблиця 4. Паралінвістичні засоби, що використовуються у навчальному діалозі та їх символи.

У дослідженні Алена (1995) американські студенти мали запам'ятати список з 10 французьких виразів. За умовою, вирази мали представляти ілюстративні жести. Дослідження показало, що ефект запам'ятовування був присутній навіть через 5 тижнів. М.Тельє проводила експеримент з дітьми 5 років. 2 групи з 10 дітей мали вивчити 8 англійських слів, тільки одна група з жестовою візуалізацією, а інша шляхом повторення. Через 4 тижні шляхом тестування було визначено, що перша група стовідсотково запам'ятала слова, а результат іншої був низьким [12, с. 23].

Отже, в рамках дослідження був складений навчальний діалог двома мовами, французькою та англійською зі вставленими в текст символами (в даній роботі представлений французький варіант):

- *Salut, mon vieux ! ✖*
- *✖Salut ! Je te n'ai pas vu il y a longtemps..., ça va ?*
- *Ca va très bien. 🐼 Il y a quelques jours je suis revenu de la France!*
- *Réellement ? Super ! 🐼Qu'est-ce que tu faisais là-bas ?*
- *Attention ! 🐼J'ai fait mon stage à la ferme laitière de 20 hectares avec 30 kilos de quota . Je t'assure, 🐼je travaillais du matin au soir.*
- *Mon oeil ! 🐼 Je ne te crois pas ! Je te connais paresseux.*
- *Pas du tout ! 🐼En apprenant mon intention de devenir agriculteur, mon maître de stage m'a expliqué des trucs dans son travail, j'ai appris à traire des vaches et beaucoup d'autre. Je vais te dire un grand secret 🐼 : il est envie de me proposer un bon travail après avoir terminé mes études en Technologie alimentaire .*
- *Quelques chose d'incroyable ! 🐼Pourvu que ça marche ! ✖*
- *Peut-être , tu voudrais partir avec moi ?*
- *Non, merci. 🐼Je n'aime pas l'agriculture. Je m'oriente vers le plus beau métier du monde – avocat ! 🐼La justice, c'est super ! Et notre Ukraine c'est le seul pays pour y vivre et pour y travailler!*
- *Mon oeil ! 🐼Alors, après mon séjour en France, je pourrais créer une grande entreprise laitière en Ukraine. 😊😊Je te propose d'être notre représentant.*

- *O-là-là ! ☺☺Quel grand rêveur ! ✖ Pourvu que ça marche !*

Було визначено дві експериментальні групи студентів 1 курсу по 12 чоловік: А-1, що вивчає англійську мову на факультеті харчових технологій, Ф-1, що вивчає французьку мову, її складають студенти з різних факультетів, та контрольну групу А-2 для порівняння результатів. З діалогами працювали всі три групи, але перші дві з жестовими знаками, а А-2 за звичайною методикою. Через чотири тижні був проведений тест на меморизацію цього діалогу, який показав, що у групі А-1 85 % студентів безпомилково відтворили зміст (щоправда на дошці були відтворені жестові символи у тому порядку, в якому вони були у тексті), інші 15% відтворювали, але з помилками. Що стосується групи Ф-1, тут результат вийшов ненабагато гірший – 67%. Щодо контрольної групи, то лише 18% студентів змогли відобразити комунікативну одиницю, та ще й з помилками.

Висновки та перспективи подальшого дослідження

Експеримент показав, що гіпотеза виявилася частково вірною: інтеграція паралінгвістичних засобів з вербальним компонентом може сприяти довгостроковому запам'ятовуванню одиниці інформації та збільшенню мотивації до вивчення іноземної мови. Причини нерівномірних результатів ще мають бути досліджені, можливо, справа у відчутті колективної підтримки або у глибині попередніх знань студентів аграрного університету. Взявши до уваги загальний результат, можна стверджувати, що методика графічного зображення невербальних компонентів у тексті є перспективною для продовження досліджень.

Більше того, соціологічне опитування у формі анкетування досліджуваних студентів показало, що 100% виступають за подібні експерименти, у 72% є почуття задоволення собою після експериментального уроку, 91% вважає гумор та педагогічні жести запорукою міцної мотивації до вивчення професійної іноземної мови. За результатом опитування було визначено, що всі студенти, як експериментальних, так і контрольної груп

вважають необхідним вивчати професійну іноземну мову для спілкування з діловими партнерами та для реалізації творчих проектів.

Практична цінність роботи полягає у відборі пара лінгвістичних засобів для інтеграції їх у навчальний процес викладання французької та англійської мов, розробці перспективного навчального напрямку. Дослідження можуть бути використані для написання методичних рекомендацій або навчальних посібників з навчання усному мовленню студентів немовних закладів.

Проведений аналіз показує, що питання співіснування в одній площині кількох мовознавчих напрямів в межах дослідження невербальних засобів є перспективним. На нашу думку, різні сфери невербальної усної комунікації (кінесика, проксемика, гаптика, окулесика, гастика й хронеміка) є важливою частиною інноваційних наукових напрямів, а тому можуть стати предметом подальших досліджень.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Демиденко Г. Д . Паралінгвальні фразеологізми в українській етнокulturі : монографія. [2-ге вид.]. Кривий Ріг : НПП АСТЕРІКС, 2016. 175с.
2. Бутовская М. Л. Язык тела: природа и культура (эволюционные и кросс-культурные основы невербальной коммуникации человека). М.: Научный мир, 2004. 440с.
3. Дарвин Ч. О выражении эмоций у человека и животных; [пер. з англ., гл. ред. В. Усманов]. СПб : Питер, 2001. 384с.
4. Бенвенист Э. Общая лингвистика. [пер. с фр. Ю. Караулова и др.]. М. : Прогресс, 1974. 448 с.
5. Штангль А. Язык тела. Познание людей в профессиональной и обыденной жизни. М. : Прогресс, 1986. 206 с.
6. Argyle M. Bodily communication. N.–Y.: Methuen, 1975. 334 p.
7. Бацевич Ф.С. Основи комунікативної лінгвістики: підручник. К.,2004. 342с.

8. Хміль Ф.І. Ділове спілкування: навчальний посібник. К., 2004. 280 с.
9. Екман П. Е . Теорія брехні. Пер. з англ. К. : КМ Publishing, 2012. 320 с.
10. Hall E. T. Understanding Cultural Differences: Germans, French and Americans. Yarmouth: Intercultural Press, 1990. 196p.
11. Pease B.; Pease A. The Definitive Book of Body Language. New York: Bantam Books. 2004. 404p.
12. Marion Tellier. Faire un geste pour l'apprentissage: Le geste pédagogique dans l'enseignement précoce : impact sur le développement de la langue maternelle. Enfance et Language. Paris : L'Harmattan, 2010. P.31-54
13. Marion Tellier, Mathilde Guardiola, Brigitte Bigi. Types de gestes et utilisation de l'espace gestuel dans une description spatiale : méthodologie de l'annotation. Actes du premier défi geste langue des signes. DEGELS 2011, Montpellier. Laboratoire Parole et Langage, 2011. P. 45-55
14. Макарук Л. Л. Новітні лінгвістичні галузі дослідження невербальних усних та невербальних писемних засобів інтеракції. Філологічні науки. №1. 2016. С. 181-185
15. LJ: Livejournal [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://maryflame.livejournal.com/21106.html>. Звертання 13.04.19